

Lejla Slimani

IZDAVAČ**buybook**

Radićeva 4, Sarajevo

Tel: + 387 33 550-495

Fax: + 387 33 550-496

redakcija@buybook.ba

www.buybook.ba

ZA IZDAVAČA

Damir Uzunović

Goran Samardžić

NASLOV IZVORNIKA

Le pays des autres, Leïla Slimani

Copyright © Éditions Gallimard, Paris, 2020

Copyright © za bosanski jezik Buybook, 2021.

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne smije se reproducirati u bilo kojem obliku bez prethodnog dopuštenja izdavača.

UREDNIKA

Lana Krstić

PREVOD S FRANCUSKOG

Tea Mijan

LEKTURA

Vlasta Brajković

KOREKTURA

Lejla Mahmutović

LAYOUT

Boriša Gavrilović

DIZAJN NASLOVNICE

Aleksandra Nina Knežević

ŠTAMPA

Dobra knjiga, Sarajevo

Lejla Slimani

ZEMLJA DRUGIH

Knjiga I

Rat, rat, rat

S francuskog prevela Tea Mijan

Sarajevo, 2021.

*U znak sjećanja na Anne i Atiku
čija me sloboda ne prestaje inspirisati.*

Mojoj voljenoj majci

Prokletstvo riječi: miješanje rasa, napišimo to
na stranici ogromnim slovima.

Édouard Glissant, *Pjesnička namjera*

1

Kad je prvi put posjetila farmu, Mathilde je pomislila: “Predaleko je.” Tako osamljen položaj ju je zabrinuo. U to vrijeme, 1947, nisu imali automobil, pa su dvadeset i pet kilometara koliko ih je dijelilo od Meknesa prešli u starim kolima s konjskom zapregom kojima je upravljao jedan Rom. Amin nije obraćao pažnju na neudobnu drvenu klupu, niti na prašinu koja je njegovu ženu tjerala na kašalj. Vidio je samo krajolik i s nestrpljenjem čekao da stigne do zemlje koju mu je otac ostavio.

Nakon što je godinama radio kao prevodilac u kolonijalnoj vojsci, Kadur Belhaž je 1935. kupio hektare te kamenite zemlje. Rekao je sinu kako se nada da će tu napraviti uspješnu farmu koja bi mogla prehranjivati generacije djece porodice Belhaž. Amin se sjećao očevog pogleda i njegovog samouvjerenog glasa dok mu je izlagao planove. Ari vinove loze, objašnjavao mu je, i čitavi hektari zasijani žitaricama. Na najosunčanijem dijelu brda treba sagraditi kuću okruženu voćkama i ponekom alejom badema. Kadur je bio ponosan što je ova zemlja bila njegova. “Naša zemlja!”, uzviknuo bi, ali ne onako kako to govore nacionalisti ili kolonijalni doseljenici, niti u ime moralnih principa i ideala, nego kao sretni uživatelj svog prava. Stari Belhaž je želio biti sahranjen tu i da njegova djeca budu tu sahranjena, da ga ta zemlja hrani, a potom mu pruži posljednje prebivalište. Ali umro je 1939, kada se njegov sin pridružio spahijskoj pukovniji i ponosno nosio burnus¹ i šalvare. Amin, najstariji sin, i od tog trenutka glava porodice,

¹ ogrtač bez rukava s kapuljačom, obično od bijele vunene tkanine, koji Arapi (beduini) nose preko odjeće (prim. prev.)

prije odlaska na front dao je imanje u najam nekom Francuzu alžirskog porijekla.

Kad je Mathilde upitala od čega je umro svekar kojeg nikad nije upoznala, Amin je dodirnuo svoj trbuh i kimnuo u tišini. Kasnije je saznala šta se dogodilo. Kadur Belhaž je nakon povratka iz Verduna patio od hroničnih bolova u želucu, i nijedan ljekar, marokanski ni evropski, nije mu uspio pomoći. On, koji se hvalio da je čovjek od razuma, ponosan na svoje obrazovanje i talenat za strane jezike, pucao je po podu, posramljen i očajan, u podrumu neke iscjeliteljice. Vračara ga je pokušavala uvjeriti da su na njega bacili čini i da je taj bol djelo nekog moćnog neprijatelja. Dala mu je presavijen papir u kojem se nalazio prah žut poput šafrana. Još iste noći, popio je lijek razmućen u vodi i umro u roku od nekoliko sati u strašnim mukama. Porodica nije voljela govoriti o tome. Bilo ih je stid očeve naivnosti i okolnosti u kojima je umro, jer se časni oficir ispraznio u dvorištu kuće, umazavši govnama svoju bijelu galabiju.

Na taj dan, u aprilu 1947. godine, Amin se nasmiješio Mathilde i zatražio od kočijaša, koji je trljao bosa, prljava stopala jedno o drugo, da ubrza. Seljak snažnije ošinu mazgu i Mathilde poskочи. Smetala joj je njegova nasilnost. Coktao je jezikom, "Džiha", i šibao bičem po leđima životinje. Bilo je proljeće i Mathilde je bila u drugom mjesecu trudnoće. Polja su bila prekrivena nevenima, sljezom i boražinom. Prohladni vjetar njihao je stabljike suncokreta. S obje strane ceste nalazili su se posjedi francuskih kolonista koji su tu živjeli posljednjih dvadeset, trideset godina i čije su se plantaže, blago se spuštajući, pružale sve do horizonta. Većina ih je dolazila iz Alžira, a vlasti su im dodijelile najbolju zemlju i najveće površine. Amin jednu ruku ispruži pred sebe, a drugu prisloni na čelo kako bi zaštitio oči od podnevnog sunca i osmotrio ogromno prostranstvo koje se pred njim pružalo. Kažiprstom je pokazao supruzi aleju čempresa što je okruživala imanje Rogera Marianija, koji se obogatio zahvaljujući proizvodnji vina i uzgoju svinja. S ceste se nije mogao vidjeti ljetnikovac,

pa čak ni nasadi vinove loze. Ali Mathilde je vrlo lako mogla zamisliti bogatstvo tog seljaka, bogatstvo koje ju je ispunjavalo nadom u vlastitu sudbinu. Spokojna ljepota krajolika podsjetila ju je na gravuru koja je stajala iznad klavira njenog profesora muzičkog u Mulhouseu. Sjetila se šta joj je rekao: “To je u Toskani, gospođice. Možda jednog dana odete u Italiju.”

Mazga se zaustavila i počela pasti travu koja je rasla uz put. Nije imala ni najmanju namjeru penjati se uz padinu koja se uzdizala ispred njih, prekrivena velikim bijelim kamenjem. Bijesan, kočijaš se uspravio i zasuo životinju udarcima i psovkama. Mathilde je osjetila kako joj naviru suze. Pokušala se suzdržati, pa se privila uz muža koji je njenu nježnost smatrao neprikladnom.

“Šta ti je?”, upita Amin.

“Reci mu da prestane udarati tu jadnu mazgu.”

Stavila je ruku Romu na rame i pogledala ga poput djeteta koje pokušava odobrovoljiti ljutitog roditelja. No, kočijaš postade još grublji. Pljunu na zemlju, podiže ruku i reče: “Hoćeš li i ti da dobiješ bičem?”

S raspoloženjem se promijenio i krajolik. Stigli su na vrh brda sa stjenovitim padinama. Nije više bilo ni cvijeća, ni čempresa, tek poneko stablo masline koje je uspjelo preživjeti usred tog kamenjara. Brdo je ostavljalo sterilan utisak. Više nismo u Toskani, pomislila je Mathilde, nego na Divljem zapadu. Sišli su s kola i otišli do malog neuglednog zdanja, čiji se krov sastojao tek od običnog komada lima. To nije bila kuća, nego niz malih, mračnih i vlažnih prostorija. Jedini prozor, postavljen vrlo visoko da se zaštite od najezde štetočina, propuštao je tek slabu svjetlost. Mathilde je na zidovima primijetila zelenkaste mrlje od nedavnih kiša. Bivši stanar živio je sâm; njegova žena se vratila u Nîmes nakon što je izgubila dijete, i on više nije imao volje da tu kuću učini toplim mjestom, prikladnim za život porodice. Mathilde je, uprkos blagom zraku, osjetila drhtavicu. Planovi o kojima joj je Amin pričao, ispunjavali su je tjeskobom.

Isti takav nemir ju je obuzeo i kad je sletjela u Rabat, 1. marta 1946. Uprkos neobuzdano plavom nebu, uprkos radosti što će se sastati s mužem i ponosu što je izabrala vlastiti put, bilo ju je strah. Putovala je dva dana. Od Strasbourga do Pariza, iz Pariza u Marseille, a potom iz Marseillea u Alžir, gdje se ukrcala na stari *Junkers* i bila uvjerena da će umrijeti. Dok je sjedila na neudobnom sjedištu, okružena muškarcima izmučenim dugim godinama ratovanja, jedva se suzdržavala da ne počne vrištati. Tokom leta je plakala, povraćala, molila se Bogu. U ustima joj se miješao okus žuči i soli. Bila je tužna, ali ne toliko zbog činjenice da bi mogla umrijeti iznad Afrike, koliko zbog pomisli da će se na aerodromu gdje ju je čekao muškarac njenog života pojaviti u izgužvanoj haljini umrljanoj povraćotinom. Naposljetku je sletjela živa i zdrava, a Amin ju je čekao, ljepši no ikad, pod nebom toliko plavim da se činilo kao da je okupano u velikoj vodi. Muž ju je poljubio u oba obraza, oprezan zbog pogleda drugih putnika. Uhvatio ju je za desnu ruku na način koji je bio istovremeno senzualan i prijeteći. Činilo se da je želi kontrolisati.

Sjeli su u taksi i Mathilde se privila uz Aminovo tijelo koje je, osjećala je, napokon napeto od želje, gladno nje. “Večeras ćemo spavati u hotelu”, najavio je vozaču i, kao da je želio opravdati moral, dodao: “Ovo mi je supruga. Upravo smo se ponovo sastali.” Rabat je bio mali grad, bijel i osunčan, čija je elegantnost iznenadila Mathilde. Oduševljeno je posmatrala fasade *art déco* u centru grada i priljublivala nos uz staklo kako bi bolje vidjela lijepe žene koje su hodale šetnicom Lyautey, s rukavicama usklađenim s cipelama i šeširom. Posvuda radovi, građevine u izgradnji ispred kojih su se skupljali muškarci u ritama, tražeći posao. Opatice su hodale rame uz rame sa seljankama koje su na leđima nosile snopove pruća. Jedna djevojčica s dječaćkom frizurom smijala se magarcu kojeg je vukao neki crnac. Mathilde je prvi put u životu udisala slani vjetar Atlantika. Svjetlost je blijedjela, a potom se pretvarala u ružičasti baršun. Bila je pospana i upravo se spremala da nasloni glavu na suprugovo rame kad je on obznanio da su stigli.

Dva dana nisu izlazili iz sobe. Ona, koju je toliko privlačio vanjski svijet, odbijala je da otvori kapke na prozorima. Nije se mogla zasititi Aminovih ruku, usta, mirisa njegovog tijela, na koji je, sada je shvatila, uticao zrak ove zemlje. Bila je potpuno omdijana njime, molila ga da se zadrži u njoj što duže, čak i dok spavaju ili razgovaraju.

Njena majka je znala reći da nas bol i sramota podsjećaju na naše životinjsko porijeklo. Ali nikad joj nije pričala o zadovoljstvu ove vrste. Za vrijeme rata, u tužnim i usamljenim noćima, Mathilde se samozadovoljavala u ledenom krevetu svoje sobe na gornjem spratu. Kad bi se oglasila sirena za zračnu uzbunu ili se začulo brujanje aviona, Mathilde bi potrčala, ali ne u zaklon, nego da udovolji svojoj želji. Svaki put kad bi se uplašila, penjala se u svoju sobu čija se vrata nisu mogla zatvoriti, ali uopšte nije marila za to što bi neko mogao naići. Ionako su ostali radije bili jedni s drugima u skloništima i podrumima – željeli su umrijeti zajedno, poput životinja. Dok je ležala na krevetu, masturbacija je bila jedini način da umiri strah, da ga kontroliše, da nadvlada rat. Dok je ležala na prljavim plahtama, mislila je na muškarce koji su prelazili ravnice naoružani puškama, muškarce lišene žena kao što je ona bila lišena muškarca. I dok je dodirivala spolovilo, zamišljala je veličinu te nezadovoljene želje, glad za ljubavlju i posjedovanjem koja je zahvatila cijelu zemlju. Pri pomisli na tu beskonačnu vlažnost, uranjala bi u stanje ekstaze. Zabacila bi glavu i zakovrnutih očiju zamišljala kako joj dolaze čete muškaraca, uzimaju je, zahvaljuju joj. Za nju su se strah i zadovoljstvo stopili jedno s drugim, i ova misao bi joj, u trenucima opasnosti, uvijek dolazila prva.

Nakon dva dana i dvije noći, Amin ju je, ožednjelu i izgladnjelu, gotovo pa morao izvući iz kreveta kako bi pristala sjesti na hotelsku terasu. Čak i tamo je, dok joj je vino grijalo srce, mislila na mjesto na kojem će joj Amin uskoro opet svršavati između bedara. Njen muž se, međutim, uozbiljio. Prstima je pojeo pola pileta i želio razgovarati o budućnosti. Nije se vratio s njom u sobu

i uvrijedio se kad mu je predložila popodnevi odmor. Nekoliko puta je odlazio da telefonira. Kad bi ga upitala s kim je razgovarao i kad napuštaju Rabat i hotel, odgovarao je neodređeno. “Sve će biti u redu”, govorio je. “Sve ću srediti.”

Poslije sedam dana, nakon što je Mathilde jedno popodne provela sama, vratio se u sobu nervozan i ljut. Ona ga je obasula nježnostima i sjela mu u krilo. Umočio je usne u čašu piva kojim ga je poslužila i rekao: “Imam loše vijesti. Morat ćemo pričekati nekoliko mjeseci prije nego što se preselimo na naše imanje. Razgovarao sam sa zakupcem i on odbija da napusti farmu prije isteka najma. Pokušao sam pronaći stan u Meknesu, ali tamo je još uvijek mnogo izbjeglica i nema ništa za unajmljivanje po razumnoj cijeni.” Mathilde je bila zbunjena.

“I šta ćemo sad?”

“Za to vrijeme ćemo živjeti s mojom majkom.”

Ona skoči na noge i poče se smijati.

“Ne misliš valjda ozbiljno?” Činilo se da joj je taj scenarij bio apsurdan i urnebesno smiješan. Kako bi je muškarac poput Amina, muškarac koji je bio u stanju da je posjeduje kao što je to činio sinoć, mogao uvjeriti da će živjeti kod njegove majke?

Ali njemu ništa nije bilo smiješno. Ostao je sjediti, kako se ne bi morao suočiti s razlikom u visini između sebe i svoje žene. Ledenim glasom, očiju uprtih u mramorni pod, rekao je:

“Ovdje je tako.”

Često bi čula taj izraz. Ali tek u tom trenutku je shvatila da je strankinja, žena, supruga, biće koje zavisi od milosti drugih. Amin je sada bio na svom terenu, on je bio taj koji je tumačio pravila, određivao sljedeći korak i utvrđivao granice nedoličnosti, srama i pristojnog ponašanja. U Alzasu, za vrijeme rata, on je bio stranac, prolaznik koji se morao pritajiti. Kad ga je upoznala u jesen 1944, bila mu je vodič i zaštitnica. Aminova pukovnija bila je stacionirana u njenom selu, nekoliko kilometara daleko od Mulhousea i morali su čekati danima zapovijed da krenu na istok. Mathilde je bila viša od svih djevojaka koje su okružile džip

na dan njihovog dolaska. Imala je široka ramena i mišiće kao u mladića. Oči su joj bile zelene poput vode u fontanama Meknesa i s Amina nije skidala pogled. Za vrijeme te duge sedmice koju je proveo u selu, pratila ga je u šetnjama, upoznala s prijateljima i naučila ga da karta. Bio je za glavu niži od nje i imao najtamniju boju kože koja se može zamisliti. Toliko je bio lijep, da se bojala da će joj ga neko ukrasti. Da je bio samo iluzija. Nikad prije nije osjetila takvo nešto. Ni s profesorom klavira kad joj je bilo četrnaest godina. Ni sa svojim rođakom Alainom koji joj je gurnuo ruku pod haljinu i zbog nje krao trešnje na obalama Rajne. Ali kad je došla ovamo, u njegovu zemlju, osjećala se bespomoćno.

Tri dana kasnije, ukrkali su se na kamion čiji je šofer pristao da ih odveze do Meknesa. Mathilde je smetao vonj kamiondžije i cesta koja je bila u lošem stanju. Dva puta su se zaustavljali uz put kako bi povratila. Blijeda i iscrpljena, očiju uprtih u krajolik u kojem nije nalazila ni smisla ni ljepote, Mathilde je svladala melanholija. “Neka mi ova zemlja ne bude tuđa”, pomislila je. “Hoće li mi ovaj svijet ikada biti blizak?” Kad su stigli u Meknes, pala je noć i jaka, ledena kiša je udarala u vjetrobransko staklo. “Sad je suviše kasno da te upoznajem s majkom”, objasnio je Amin. “Spavamo u hotelu.”

Grad joj se činio taman i neprijateljski. Amin joj je objasnio kako je njegova konfiguracija u skladu s načelima koje je na početku protektorata utvrdio maršal Lyautey. Stroga razdvojenost između medine, u kojoj su se morali sačuvati stari običaji, i evropskog grada, čije su ulice nosile imena francuskih gradova i koji je težio da postane laboratorij savremenosti. Kamion ih je ostavio dolje, na lijevoj obali vadija² Bufakrana, na ulazu u Aminov rodni grad. Tu, u četvrti Berima, odmah nasuprot melahu³, živjela

² suha dolina povremenih vodenih tokova u pustinjama sjeverne Afrike i Bliskog istoka, duga do nekoliko stotina kilometara (prim. prev.)

³ mellah – naziv za jevrejski geto u Maroku (prim. prev.)

je njegova porodica. Uzeli su taksi kako bi došli na drugu stranu rijeke. Penjali su se dugim uzbrdicama, prošli pored sportskih terena i prešli svojevrsnu tampon zonu, ničiju zemlju, koja je grad dijelila na dva dijela i gdje je gradnja bila zabranjena. Amin joj je pokazao logor Publan, vojnu bazu koja se nadvijala nad arapskim gradom odakle se u njemu nadzirao i najmanji pokret.

Smjestili su se u odgovarajući hotel, a recepcioner im je činovničkom temeljitošću pregledao dokumente i vjenčani list. Na stepenicama koje su vodile do njihove sobe umalo je izbila svađa, jer je nosač prtljaga uporno govorio na arapskom, dok mu se Amin pak obraćao na francuskom. Tinejdžer je prema Mathilde upućivao dvosmislene poglede. On, koji je morao imati dozvolu da se može noću kretati ulicama novog grada, zamjerao je Aminu što spava s neprijateljem i slobodno se kreće. Tek što su bili odložili prtljag u sobu, Amin je ponovo obukao kaput i stavio šešir. "Idem da pozdravim porodicu. Neću dugo." Nije joj dao vremena da bilo šta odgovori, zalupio je vratima i čula ga je kako trči niz stepenice.

Mathilde je sjela na krevet, obgrlivši koljena. Šta je radila ovdje? Mogla je kriviti samo sebe i svoju taštinu. Hrabro se upustila u taj brak na čijoj egzotičnosti su joj zavidjeli prijatelji iz djetinjstva. A sada bi ona mogla biti predmet ko zna kakvog podsmijeha, bilo koje izdaje. Možda je Amin otišao ljubavnici? Možda je čak bio i oženjen, jer, kako joj je otac, iskrivivši usta, jednom rekao, ovdašnji muškarci bili su poligamni. Možda je igrao karata u obližnjoj kafani, radosno se hvaleći prijateljima kako je pobjegao od dosadne žene? Počela je plakati. Bilo ju je stid što paniči, ali pala je noć, a ona nije znala gdje se nalazi. Ako se Amin ne vrati, bit će potpuno izgubljena, bez novca, bez poznanika. Nije znala čak ni ime ulice u kojoj su odsjeli.

Kad se Amin nešto prije ponoći vratio, bila je u sobi, raščupana, zacrvenjenog i podbuhlog lica. Dugo joj je trebalo da otvori vrata, tresla se, i on je pomislio da se nešto dogodilo. Bacila mu se u naručje i pokušala objasniti svoj strah, nostalgiju, suludu tjeskobu koja ju je bila obuzela. On nije razumio, i ženino tijelo koje

se uz njega privilo činilo mu se zastrašujuće teškim. Povukao ju je do kreveta i sjeli su jedno pored drugog. Vrat mu je bio mokar od suza. Mathilde se smirila, disanje joj se usporilo, šmrknula je nekoliko puta i Amin joj je pružio maramicu koju je skrivao u rukavu. Nježno ju je pomilovao po leđima i rekao: “Ne budi djevojčica. Ti si sada moja žena. Tvoj život je ovdje.”

Dva dana kasnije, uselili su se u kuću u Berimi. Dok su prolazili uskim uličicama starog grada, Mathilde bi zgrabila muža za ruku, bojeći se da će se izgubiti u tom labirintu u kojem se tiskala gomila trgovaca, gdje su prodavači povrća vičući nudili robu. Iza teških starih vrata okovanih željezom, čekala ju je njegova porodica. Majka, Muilala, stajala je nasred dvorišta. Nosila je elegantni kaftan od svile, a kosa joj je bila pokrivena smaragdnazelenom maramom. Za tu priliku je iz svoje škrinjice od cedrovine izvadila stari zlatni nakit: lančice za gležnjeve, gravirani broš i jednu ogrlicu koja je bila toliko teška da joj se krhko tijelo povijalo prema naprijed. Kad je par ušao, bacila se sinu u zagrljaj i blagosloвила ga. Nasmiješila se Mathilde koja je stavila svoje ruke u njene i posmatrala to lijepo smeđe lice i blago zacrvenjene obraze. “Kaže dobro došli”, prevela je Selma, mlađa sestra, koja je upravo bila napunila devet godina. Stajala je ispred Omara, mršavog i tihog tinejdžera koji je – oborenog pogleda – držao ruke iza leđa.

Mathilde nije preostalo ništa drugo nego da se navikne na zajednički život u toj kući u kojoj su madraci bili puni stjenica i gamadi, gdje se nije bilo moguće zaštititi od tjelesnih zvukova i hrkanja. Njena zaova bi ulazila u sobu bez upozorenja i bacala se na krevet ponavljajući nekoliko riječi na francuskom koje je naučila u školi. Noću bi Mathilde slušala krike najmlađeg brata, Želila, koji je živio zatvoren na spratu gdje mu je jedino društvo pravilo ogledalo koje nije ispuštao iz vida. Stalno je pušio sebsi⁴, a miris kifa⁵ se širio hodnikom i omamljivao.

⁴ tradicionalna marokanska lula za hašiš (prim. prev.)

⁵ hašiš (prim. prev.)

Horde mačaka su po cijeli dan vukle svoje koščate obrise po malom unutrašnjem vrtu gdje se jedno stablo banane prekriveno prašinom borilo sa smrću. U dnu dvorišta nalazio se bunar iz kojeg je sluškinja, bivša robinja, izvlačila vodu za domaćinstvo. Amin joj je rekao da je Jasmin došla iz Afrike, vjerovatno iz Gane, te da ju je Kadur Belhaž kupio svojoj ženi na pijaci u Marakešu.

U pismima koja je slala sestri, Mathilde je lagala. Pretvarala se da joj je život kao u romanima Karen Blixen, Alexandre David-Néel ili Pearl Buck. U svakom bi pismu pisala o izmišljenim avanturama u kojima bi prikazivala sebe u kontaktu s blagim i praznovjernim lokalnim stanovništvom. Opisivala bi kako sa šeširovom i u čizmama uzvišeno sjedi na leđima čistokrvnog arapskog konja. Željela je da Irène bude ljubomorna, da pati zbog svake riječi, da se pojede od zavisti i bijesa. To je bila njena osveta starijoj, autoritativnoj i gruboj sestri koja se cijelog života prema njoj ophodila kao prema djetetu i kojoj je pričinjavalo zadovoljstvo da je javno ponižava. “Šupljoglava Mathilde”, “Mathilde bestidnica”, govorila bi Irène neumoljivo i bez imalo nježnosti. Mathilde je oduvijek mislila da je sestra ne razumije i da je drži taocem svoje tiranske ljubavi.

Kad je otišla u Maroko, kad je pobjegla iz njihovog sela, od susjeda i od budućnosti koja ju je tamo čekala, Mathilde se osjećala pobjedonosno. Najprije je pisala pisma puna oduševljenja u kojima je opisivala svoj život u kući u medini. Naglašavala je misterioznost uličica u Berimi, preuveličavala prljavštinu ulica, te buku i vonj magaraca koji su prevozili ljude i njihovu robu. Zahvaljujući jednoj od opatica iz internata, pronašla je knjižicu o Meknesu u kojoj su se nalazile reprodukcije Delacroixevih gravura. Držala ju je na noćnom stoliću želeći je cijelu upiti. Napamet je naučila odlomke Pierrea Lotija koje je smatrala tako poetičnim i divila se

razmišljajući kako je pisac nekad spavao samo nekoliko kilometara dalje od tog mjesta i gledao u zidine i Agdalski bazen.

Pripovijedala je o tkalcima, kazandžijama, rezbarima koji su prekriženih nogu sjedili u svojim podrumskim radnjama. Opisivala je vjerske povorke na Trgu El-Hedim i parade vračeva i gatara. U jednom od pisama, skoro cijelu stranicu je posvetila opisu prodavnice nekog nadriljekara koji je prodavao lobanje hijena, osušene vrane, ježeve šape i zmijski otrov. Mislila je da će to ostaviti snažan utisak na Irène i njihovog oca Georgesa, i da će joj, dok budu ležali u svojim krevetima, na spratu njihove buržujske kuće, zavidjeti što je žrtvovala dosadu radi avanture, udobnost zarad romantičnog života.

Sve je u tom krajoliku bilo neočekivano, drugačije od bilo čega što je dotad znala. Trebale bi joj nove riječi, čitav jedan vokabular lišen prošlosti da iskaže osjećanja, svjetlost toliko jaku da se moralo živjeti žmireći, da opiše zadivljenost koja ju je obuzimala dan za danom pred tolikom misterioznošću i ljepotom. Sve joj je bilo novo, i boja drveća i boja neba, čak i okus koji je vjetar ostavljao na jeziku i usnama. Sve je bilo drugačije.

Prvih mjeseci u Maroku, Mathilde je mnogo vremena provodila za malim pisaćim stolom koji je svekrva postavila u njihovim odajama. Starica je prema njoj gajila dirljivo poštovanje. Muilala je prvi put u životu dijelila kuću s obrazovanom ženom, i kad bi ugledala Mathilde kako piše nagnuta nad svoj smeđi papir, osjetila bi neizmjereno divljenje prema svojoj snahi. Zabranila je stoga buku po hodnicima i natjerala Selmu da prestane trčati po kući. Odbijala je da Mathilde provodi dane u kuhinji, smatrajući da jednoj Evropljanki koja je sposobna čitati novine i listati stranice romana tu nije mjesto. Mathilde, pak, nije uvijek uživala u tome, svaki put kad bi htjela opisati neki krajolik ili evocirati neki prizor, činilo joj se da ima ograničen vokabular. Stalno je ponavljala iste teške i dosadne riječi, te je na neki zbunjujući način otkrivala da je jezik široko polje, bezgranično igralište koje ju je plašilo i od kojeg joj se vrtjelo u glavi. Bilo je toliko toga da se kaže, da je

poželjela biti u koži Maupassanta, pa da može opisati tu nijansu žute koja je prekrivala zidove medine, ili živu vrevu dječaka koji su se igrali na ulicama po kojima su poput duhova klizile žene umotane u svoje bijele haike⁶. Prizivala je egzotični vokabular za koji je bila sigurna da će se svidjeti ocu. Pisala je o racijama, fela-sima⁷, džinima i raznobojnim zeližima⁸.

A zapravo bi najviše voljela da nema nikakvih prepreka ni poteškoća u njenom izražavanju. Da može pisati o stvarima onako kako ih vidi. Da može opisati djecu obrijanih glava zbog kožnog lišaja, sve te dječake koji bi se, trčeći iz jedne ulice u drugu, vičući i igrajući se, okretali kad je prolazila i zaustavljali se gledajući je mračnim pogledom, starijim od njih samih. Jednog dana je napravila glupost kad je stavila novčić u ruku jednog dječaka u kratkim hlačicama, s prevelikim fesom na glavi, koji nije imao ni pet godina. Nije bio veći od jutelih vreća ispunjenih lećom i grizom koje je prodavač držao ispred vrata radnje i u koje je Mathilde uvijek željela zariti ruke. “Evo, da si kupiš balon”, rekla mu je, ispunjena ponosom i radošću. Ali mali vrisnu i djeca nahrupiše iz svih sporednih ulica, zaskočivši Mathilde poput roja insekata. Zazivali su Božije ime, izgovarali neke riječi na francuskom, ali ona ništa nije razumjela i morala je pobjeći, praćena podrugljivim pogledima prolaznika koji su mislili “To će je naučiti pameti, glupača dijeli milostinju”. Željela je taj čudesni život posmatrati izdaleka, biti nevidljiva. Njena visina, svijetla put, činjenica da je bila strankinja, držali su je podalje od srži života, od te tišine po kojoj znamo da smo kod kuće. Osjećala je miris kože u uskim uličicama, miris roštilja na drva i svježeg mesa, pomiješani miris ustajale vode i prezrelih krušaka, magarećeg izmeta i piljevine. Ali nije znala riječi kojima bi to opisala.

⁶ tradicionalna ženska narodna nošnja, karakteristična za regiju Magreba; sastoji se od jednog komada tkanine, najčešće bijele boje, koji se nosi omotan oko cijelog tijela, pričvršćen na struku (prim. prev.)

⁷ fellah – poljoprivrednik, ratar (prim. prev.)

⁸ zellij – mozaik oslikanih keramičkih pločica (prim. prev.)

Kad bi joj dosadilo da piše ili iznova čita romane koje je već znala napamet, Mathilde bi se izležavala na terasi koja je služila za pranje veša i sušenje mesa. Osluškiavala je razgovore na ulici i pjesme žena skrivenih iza kulisa koje su im bile dodijeljene. Gledala ih je kako poput akrobatkinja prelaze s jedne terase na drugu, uspjevajući da ne polome vratove. Djevojke, sluškinje, supruge, dovikivale bi se, pjevale i povjeravale se jedna drugoj po tim krovovima koje su napuštale jedino noću ili u podne kad je sunce najjače pržilo. Kako bi usavršila akcenat, Mathilde je, skrivena iza zidića, ponavljala nekoliko psovki koje je bila naučila, a prolaznici su podizali glave i uzvraćali joj. “*Lay atik typhus!*”⁹ Bez sumnje su mislili da ih provocira neki dječak, vragolan koji se dosađivao motajući se oko majčinih sukni na štriku. Uši su joj uvijek bile načuljene, pa je upila vokabular takvom brzinom da su svi ostali u čudu. “Još jučer ništa nije razumjela!”, čudila se Muilala i otad su pazili šta se govori u njenom prisustvu.

Mathilde je arapski zapravo naučila u kuhinji. Na kraju je insistirala, pa joj je Muilala dozvolila da sjedi i posmatra. Osmjehivali su joj se, namigivali i pjevali. Prvo je naučila reći paradajz, ulje, voda i hljeb. Naučila je kako se kaže toplo, hladno, imena začina, zatim klimatske pojave: suša, kiša, mraz, vrući vjetar, pa čak i pješćana oluja. Uz ovaj vokabular, mogla je opisati tijelo i govoriti o ljubavi. Selma, koja je francuski naučila u školi, služila joj je kao prevodilac. Mathilde bi je često, dok je silazila na doručak, nalazila kako spava na sećiji u dnevnom boravku. Prekorijevala je Muilalu što nije marila za kćerkino obrazovanje, hoće li dobiti dobre ocjene i biti marljiva. Puštala je malu da spava kao top nemajući srca da je budi rano za školu. Mathilde ju je pokušala ubijediti da Selma obrazovanjem može steći svoju nezavisnost i slobodu. Ali starica se namrštila. Njeno se, inače ljubazno lice, smrklo i zamjerila je nasraniji¹⁰ što joj drži predavanje. “Zašto joj

⁹ “Dabogda dobio tifus!”

¹⁰ Nazarećanka, izraz koji se koristio za kršćane

puštaš da izbjegava školu? Ugrožavaš njenu budućnost.” O kojoj crnoj budućnosti priča ova Francuskinja, pitala se Muilala. Zar je bitno ako je Selma provela dan kod kuće, ako je naučila da puni crijeva za kobasice umjesto da šara po stranicama neke sveske? Muilala je imala previše djece i previše briga. Sahranila je muža i nekoliko novorođenčadi. Selma je bila njen dar, njen predah, posljednja prilika u životu da bude nježna i popustljiva.

Za svoj prvi ramazan, Mathilde je odlučila da će i ona postiti, a muž joj je bio zahvalan što se priklonila njihovim običajima. Svake večeri je pila hariru¹¹ čiji joj se okus nije sviđao i ustajala prije svitanja kako bi jela hurme i pila kiselo mlijeko. Za vrijeme svetog mjeseca Muilala nije izlazila iz kuhinje, a Mathilde, gurmanka i nedosljedna kakva je bila, nikako nije mogla shvatiti kako je moguće odreći se hrane, a dane provoditi u miomirisima tažina i hljeba. Žene su od jutra do mraka valjale pastu od badema, umakale pržene kolače u med. Mijesile su tijesto natopljeno masnoćom i razvlačile ga dok ne bi postalo tanko kao papir. Ruke im nisu prezale ni pred hladnoćom ni pred vrelinom, stavljale bi dlanove čak i na vrelu ploču. Bile su blijede od posta i Mathilde se pitala kako izdrže u toj pregrijanoj kuhinji, kojom se miris supe širio toliko jako da je izazivao vrtoglavicu. Ona je, tokom dugih dana odricanja, mislila samo na to šta će jesti kad padne mrak. Ležala bi zatvorenih očiju na jednoj od vlažnih sećija u dnevnom boravku, prevrćući pljuvačku u ustima. Borila se s glavoboljom zamišljajući kriške vrućeg hljeba, pržena jaja s dimljenim mesom i gazeline rogove¹² umočene u čaj.

Potom, kad bi se oglasio poziv na molitvu, žene su stavljale na sto vrč s mlijekom, tvrdo kuhana jaja, činiju vruće supe i hurme koje su otvarale noktima. Muilala je za svakoga imala poneki znak pažnje: u povrće punjeno mesom koje je bilo namijenjeno mlađem sinu dodavala je biber, jer je on volio kad mu jezik gori.

¹¹ marokanska čorba; jedno od prvih jela koja se za vrijeme ramazana svakodnevno jedu poslije posta (prim. prev.)

¹² tradicionalni marokanski kolač (prim. prev.)

Aminu, za čije je zdravlje bila zabrinuta, cijedila je narandže. Stajala je na pragu dnevnog boravka i čekala muškarce čija su lica još uvijek bila izgužvana od popodnevnog odmora, da izlome hljeb, ogule jaja i naslone se na jastuk kako bi konačno sjela za sto i jela. Mathilde ništa nije bilo jasno. Govorila je: “Pa to je ropstvo! Kuha cijeli dan i još mora čekati da vi završite s jelom! Ne mogu da vjerujem.” Negodovala je pred Selmom koja se, sjedeći na prozoru u kuhinji, smijala.

Potom je iskalila bijes vičući na Amina, a ista stvar se desila i poslije Kurban-bajrama nakon kojeg je uslijedila strašna svađa. Prvi put je šutjela, kao skamenjena gledajući mesare u pregačama prekrivenim krvlju. S terase, na krovu kuće, posmatrala je tihe uličice medine kojima su prolazile siluete dželata, a za njima mladići koji su išli tamo-amo od kuća do peći. Između kuća su tekli potoci tople zapjenjene krvi. U zraku je lebdio miris sirovog mesa, a životinjske kože su vješali na željezne kuke iznad vrata svojih nastambi. “Danas je dobar dan”, pomislila je Mathilde, “da se počini ubistvo.” Na drugim terasama, u dijelu koji je pripadao ženama, radilo se bez prestanka. Rezale su, sjekle, gulile i komadale. U kuhinji bi vadile iznutrice, čistile crijeva od smrada izmeta prije nego što bi ih napunile, zašile i dugo pržile u ljutom sosu. Trebalo je odvojiti masnoću od mesa, staviti glavu životinje da se kuha, jer bi najstariji sin pojeo čak i oči, gurajući kažiprst u lobanju i vadeći staklaste kuglice. Amin je, kad je došla da mu kaže da je to “praznik divljaka”, “obred okrutnih ljudi”, da joj se sirovo meso i krv gade do povraćanja, podigao drhtave ruke ka nebu i nije ih spustio na usta svoje žene samo zato što je bio sveti dan i što je pred Bogom morao biti miran i samilostan.

Mathilde bi na kraju svakog pisma zamolila Irène da joj šalje knjige. Avanturističke romane, zbirke kratkih priča čija se radnja odvijala u dalekim i hladnim krajevima. Nije joj priznala da je prestala ići u biblioteku u centru evropskog grada. Užasavala se

tog kvarta punog tračeva, žena doseljenika i vojnika, osjećala se spremnom da nekoga ubije na tim ulicama uz koje je veže mnogo ružnih sjećanja. Jednog septembarskog dana 1947. kad je bila u sedmom mjesecu trudnoće, našla se na Aveniji Republike koju je većina stanovnika Meknesa zvala jednostavno "Avenija". Bilo je vruće, i noge su joj bile otečene. Pomislila je da bi mogla otići u kino *Empire* ili se osvježiti na terasi pivnice. U tom trenutku, u prolazu su je gurnule dvije mlade žene. Ona s tamnijom bojom kose se počela smijati: "Gledaj ovu. To ju je napumpao neki Arap." Mathilde se okrenula uhvativši rukav mlade žene koja se, poskočivši, otrgnula. Da nije imala toliki trbuh i da nije bilo tako nenasno vruće, potrčala bi za njom. Naučila bi je pameti. Vratila bi joj za sve udarce koje je primila u životu. Drska djevojčica, razvratna tinejdžerka, neposlušna supruga, trpjela je šamare, maltretiranje i bijes onih koji su od nje htjeli napraviti pristojnu ženu. Ove bi dvije neznanke platile za pripitomljavanje kroz koje je cijelog života prolazila.

Koliko god čudno izgledalo, Mathilde nije ni pomislila da joj Irène i Georges nisu mogli vjerovati, a još manje da bi joj jednog dana mogli doći u posjetu. Kad se preselila na farmu u proljeće 1949, osjećala je da može slobodno lagati o životu vlasnice imanja koji je tu vodila. Nije priznala da joj nedostaje užurbanost medine, ni da joj se promiskuitet koji je nekoć proklinjala sada čini privlačnom idejom. Često bi pisala "Voljela bih da me možeš vidjeti", nesvjesna da se iza toga krije priznanje njene neizmjerne usamljenosti. Bila je tužna zbog svakog novog iskustva koje nije zanimalo nikog osim nje, zbog tog postojanja bez publike. Čemu dobar život, mislila je, ako to niko ne vidi?

Završavala bi pisma sa "Volim vas", ili "Nedostajete mi", ali nikad nije spominjala svoju nostalgiju. Nije se prepustila iskušenju da im kaže kako su je jata roda koje su početkom zime stizale u Meknes ispunjavala silnom melanholijom. Ni Amin ni ljudi s farme nisu dijelili njenu ljubav prema životinjama, i kad se jednog dana pred mužem sjetila Mineta, svog mačka iz djetinjstva, on je

prevrnuo očima zbog tolike sentimentalnosti. Skupljala je mačke mameći ih hljebom namočenim u mlijeko i dok bi je berberske žene gledale, smatrajući da je taj hljeb uzalud protraćen, mislila je: “Trebaju nadoknaditi izgublenu ljubav, toliko su je bile željne.”

Koja je bila svrha reći istinu Irène? Pričati joj kako je provodila dane radeći fanatično, kao luda, s dvogodišnjim djetetom na leđima? U kakvu su se poeziju mogle pretočiti duge noći provedene s iglom u ruci kako bi Ajši zašila odjeću da izgleda kao nova? Pod svjetlošću svijeće, zgađena mirisom nekvalitetnog voska, izrezivala je šnitove iz starih časopisa i nevjerovatnom predanošću šila vunene gaćice. Za vrelog augusta, sjedila bi u kombinezonu na betonskom podu i od fine pamučne tkanine pravila haljinu za kćer. Niko nije vidio kako je haljina bila lijepa, niko nije primijetio detalje na naboru, čvor iznad džepova, crvenu podstavu koja je davala poseban šarm. Ubijala ju je ta ravnodušnost ljudi spram ljepote u sitnicama.

Amin se vrlo rijetko pojavljivao u njenim pričama. Njen muž je bio sporedni lik obavijen gustom maglom. Željela je da Irène stekne dojam kako je njihova ljubavna priča toliko strastvena da ju je nemoguće podijeliti ili opisati riječima. Njena šutnja bila je bremenita bludnim nagovještajima, trudila se da ispadne kako izostavljanjem detalja pokazuje čednost, pa čak i obzirnost. Jer je Irène, koja se zaljubila i neposredno prije rata udala za jednog Nijemca iskrivljenog od skolioze, samo tri mjeseca nakon toga postala udovica. Kad je Amin došao u selo, Irène je pogleda punog zavisti gledala kako joj sestra drhti u naručju Afrikanca. Malena Mathilde, vrata prekrivenog tamnim ugrizima.

Kako joj je mogla priznati da čovjek kojeg je upoznala za vrijeme rata više nije bio isti? Pod teretom briga i poniženja, Amin se promijenio, postao je mračniji. Koliko puta je, dok su hodali ruku pod ruku, osjetila teške poglede prolaznika? Dodir njegove kože tad bi joj se učinio tako vruć i neugodan, nije se mogla suzdržati a da s izvjesnim gađenjem ne primijeti otuđenost svog muža. Mislila je kako je potrebno mnogo ljubavi, više nego što joj se

činilo da je sposobna osjetiti, da bi se podnio ljudski prezir. Bila je potrebna čvrsta, neizmijerna, nepokolebljiva ljubav da se izdrži sramota kad bi mu se Francuzi obraćali ne persirajući ga, kad bi mu policajci tražili dokumente, pa se izvinjavali nakon što bi primijetili njegova ratna odlikovanja ili savršeno vladanje jezikom. “Ali vi ste, prijatelju, nešto drugo.” A Amin bi se samo smiješio. U javnosti se pretvarao da nema problem s Francuskom jer je bio spreman za nju dati život. Ali kad bi ostali sami, povlačio se u sebe i razmišljao o sramoti zbog napuštanja i izdaje svog naroda. Ušao bi u kuću, otvarao ormare i bacao na pod sve što bi mu došlo pod ruku. Mathilde je također bila bijesna, i jednog dana, kad je usred svađe povikao: “Zaveži! Sramotiš me!”, otvorila je frižider i zgrabila zdjelu zrelih breskvi od kojih je namjeravala napraviti džem. Bacila je mekano voće Aminu u lice, i ne primijetivši da ih Ajša posmatra u nevjerici što vidi oca u takvom stanju, dok mu se sok cijedio niz kosu i vrat.